

beházasodás révén. Az első huszonöt vezetőknév már 1800 előtt szerepel Orosházán, esetenként nagyon eltérő gyakorisággal, a sor elején álló nyolc inkább csak helycserével. (Nyilvánvaló, hogy a III. kerületből történt "merítés" elemzésének érvénye a város egész lakosságát vizsgálva lényegesen módosulhat.)

A vizsgálatunkba vont 986 vezetőknév egyébként 359 családnevet takar összesen. Ezek közül – nagyjából az Orosházán töltött idő függvényében – a legtöbb mai szemmel már "régi orosházinak" mondható. Az orosháziai toleranciájára, nyitottságára mutat, hogy a német, szlovák, román származású, de már régen asszimilálódott családok nevét (pl. *Brebovszki, Brodszki, Csmela, Devosa, Dimák, Dominkó, Görbics, Holecska, Hoffer, Kersmayer, Krizsán, Lichtenstein, Melega, Menezdorf, Mihalecz, Plenter, Supkégel, Szikora, Triznyai, Voska, Zábrák, Zana*) egyáltalán nem érzik és korábban sem érezték idegennek. Sőt: már nem egyet tipikusan orosházinak tartanak. A leggyakoribb családnevek ugyanakkor egyértelműen érzékeltek a város soha meg nem gyengült magyar voltát. Orosháza III. kerületének "mikrovilága" 1928 óta sok tekintetben megváltozott, a lakossága törzsét jelentő családok is, a "jellegadó" félszáz famíliából azonban ma is szinte kivétel nélkül élnek ott az újabb generációkból.

SZABÓ FERENC

Érzelmi elemeket hordozó földrajzi nevek

Noha egy közösség nyelvi tudatában élő földrajzi nevek sok régiséget hordozhatnak, mégis az újabb elemek mennyiségileg is meghatározóak, alighanem túlsúlyban vannak. Itt elsősorban azokra az elemekre kell gondolnunk, amelyek jórészt a "földrajzi köznevek" kategóriájába sorolandók. A névtannak az élőnyelvi kutatásokkal való kapcsolatát a földrajzi köznevek vizsgálata szélesítheti tematikailag és mélyítheti módszertani szempontból.

Az emocionális elemeket hordozó földrajzi neveket bizvást sorolhatjuk a névanyag újabb rétegébe. Jól ismert dolog ugyanis, hogy vannak olyan földrajzi nevek, amelyeknek keletkezését érzelmi, hangulati tényezőkkel magyarázhatjuk. Néhány "beszédes" dűlőnév, határnév a "Vas megye földrajzi nevei" című kötetből: *Bárnevolna* (gyakori!), *Bárnevolna-major*, *Ebédleső-hegy*, *Jaj-völgy*, *Kopplaló* (gyakori!), *Proletár* (gyakori!) stb. – Lakott területre utaló nevek: *Gatyaszár utca*, *Gyerevissza utca*, *Kutyaszorító*, *Nikszbrót ~ Nikszbrót utca*, *Nincsenyér utca*, *Tecseráj* 'téeszépület, téesziroda', *Tetűvár* 'egykori cselédházak' stb. – Efféle "értékelő-minősítő" neveket például Zalában, Somogyban, Veszprém megyében is találhatunk. Ám mind a név alakjában, mind gyakoriságában kisebb-nagyobb eltérések vannak.

Így például Zalában a *Gatyaszár*, illetőleg *Gatya utca* mellett *Gatyaláb*, *Gatyaláb ület* is van. Külterületi névként a *Bárnevolna*, *Ebédleső*, *Jaj-völgy*, *Kopplaló*,

Proletár megvan. De már nem találjuk a megyei gyűjteményes kötetben a *Nikszbrót*, *Nincskenyér*, *Tecseráj*, *Tetüvár* neveket. – Érdekes, hogy a *Bárnevolna* utcanévként jelenik meg, és az ún. FAKSz-os házak hitelterhére utal, nem pedig határnévként a rossz minőségű szántóra, rétre. Ugyanakkor Somogyban is megvan a *Nikszbrót* ~ *Nikszprót* utcanévként. A *Proletár* gyakori dűlőnévként, de utcanévként is megjelenik, sőt alakváltozata, a *Proli* is. De *Tecseráj*, *Tetüvár* nincs. – Veszprém megye Tapolcai járásában van *Jajistenem utca* is. A névmagyarázat szerint valakinek a cipője beleragadt a nagy sárba, és így kiáltott fel: *Jaj istenem!* Itt is megtaláljuk a *Tetüvár* nevet, volt major, illetőleg cselédházak megnevezéseként.

A földrajzi nevek gyűjtése, közzététele jóvoltából Dunántúl esetében immár országrésznyi egybefüggő területeken végezhetünk élőnyelvi szempontú vizsgálatokat, s így a dialektológiai módszereket a névtanban újabb irányzatok kibontakoztatására alkalmazhatjuk. Az élő földrajzi nevek ugyanis elsősorban mégis az élőnyelvet tükrözik nyelvföldrajzi-szociolingvisztikai, illetőleg kommunikatív oldalról. Nyilvánvaló, hogy a szóban forgó kutatási ágak közötti együttműködést bővítenünk kell. Számos olyan kérdés van, amelynek kutatása, tisztázása csak az élő névanyag sokrétű elemzésétől, vizsgálatától várható. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy az úgynevezett földrajzi köznevek sok olyan szóképzleti elemet hordoznak, amely iránt a dialektológiának is érdeklődnie kell. Ám az eddigi gyakorlatból úgy tűnik, hogy a kutatásra bevonható anyagot szinte kizárólag a névtani gyűjtésektől remélhetjük. A szóban forgó névanyag emberi-társadalmi vonatkozásaira a kutatásoknak fokozottabb figyelmet kell fordítaniuk. Nem csupán a névadás, névalkotás, névteremtés, hanem a "névhordozás", a névterjesztés kérdése is integráns része e komplex kutatási témának.

A földrajzi köznevek a területi nyelvváltozatok lexikai elemei (is) egyben, így nem kell különösebben bizonygatnom, hogy a dialektológiai szemléletű élőnyelvi kutatások feladata is az idevágó kérdések vizsgálata. Sajnos, azt kell mondanunk, hogy nyelvjárastanunknak a nyelvföldrajzi szóképzlettan nem a legerősebb oldala. Az elkövetkezendő lexikográfiai munkálatokban nagyobb figyelmet kell fordítanunk az idevágó szóképzleti anyagra.

Az érzelmi elemeket hordozó nevek között előfordulnak tagolt mondat formájúak is: *Bárnevolna*, *Jajistenem*, *Nincskenyér* stb. Ezek a nevek nem lexikológiai elemek, s így nem tartozhatnak a területi változatok szóképzletébe, ugyanakkor funkcionálisan, a szemiotika felől nézve szoros kapcsolatban vannak az érzelmi elemeket hordozó "földrajzi köznevekkel". Ám az érzelmi elemeket hordozó, köznévi eredetű földrajzi neveket, mint például *Béka utca*, *Békavár* (<*békavár*), *Kányavár* (<*kánya* 'varjú' + *vár*), *Pityervár* (<*pityer* 'bűbos pacsirta' + *vár*), *Szűnyogvár* (<*szűnyogvár*), a nyelvi humor teremtette. Ezek a nevek ugyanúgy "értékelnek, minősítenek", mint a már fent említettek.

Az emocionális elemeket hordozó nevekben a névadásnak egy egészen sajátos formájával találkozunk, a meglepő, meghökkentő megnevezéssel. Különösen a lakott helyek (falurészek, utcanévek) esetében tapasztalható ez a törekvés. A névanyagnak ez a rétege többségében meglehetősen új és erős mozgást tükröz. A szociolingvisztikai rétegzettséget igen hasznos lenne itt egy kissé alaposabban

vizsgálunk, hiszen nyelvhasználatuk, pozíciójuk szerint jelentős különbségek sejtethők kommunikatív funkciójuk, szociális érvényűségük körül.

Az emocionális elemeket hordozó nevek – különösen a belterületiek – gyakran nincsenek egyedül, "riválisaik" vannak, pontosabban gyakran ők tekinthetők "riválisoknak" egy vagy több korábbi név alapján. A névalak előfordulása, gyakorisága – például megyénként – az elnevezés megoldásának helyzetére, pozíciójára is utal. Így például 'az alkalmanként vizes, vízállásos, sáros lakott rész' neveként szereplő *Békavár*, *Békaváros*, *Szűnyogvár* típusú nevek a Veszprém megyei Tapolcai, Ajkai járás élónév-anyagában nem fordulnak elő, ugyanakkor Dunántúl nyugati, délnyugati régióiban – főleg a *Békavár* – gyakori megnevezésnek tekinthető, amint az alábbi táblázatos összeállítás mutatja:

a névalak	előfordulásának helye					Összesen
	Vas	Zala	Somogy	Baranya	Tolna	
<i>Békavár</i>	13	12	21	2	3	54 (78,26%)
<i>Békaváros</i>	1	–	4	6	4	15 (21,73%)
<i>Szűnyogvár</i>	–	–	2	1	–	3 (4,34%)
Összesen:	14	12	27	9	7	69 (100 %)

A *-vár*, *-város* utótagú nevek a megye, illetőleg a régió kontextusában kétségtelenül nyelvföldrajziságot/nyelvföldrajzi mozgást tükröznek. Feltehető, hogy szociolingvisztikai tényezők működését kell látnunk abban, hogy a *Békavár* névalak esetében Vas, Zala és Somogy szorosabb egységet alkot. – Vasban a *Békaváros* nyilván újabb jelenség, és dél-dunántúli kapcsolatokra utal. – Egyébként a *Kányavár* előfordulási adatai is a *Békavár* formával kapcsolatban mondott nyelvföldrajzi (és szociolingvisztikai) összefüggéseket valószínűsítik: Vas: 5, Zala: 6, Somogy: 5, Baranya: 2, Tolna: ϕ .

A megyei földrajzi neves köteteknek köszönhetően az érzelmi elemeket hordozó nevekből tekintélyes gyűjteményem van. Az adatok azt mutatják, hogy a szóban forgó nevek általában pejoratív hangulatúak. Ha lakott helyre utalnak, a névadásban gyakran az érintett embercsoportok/közösségek negatív értelmű megkülönböztetése, elkülönítése is ott lappang.

A településrészek negatív tartalmú szociális megkülönböztetése, minősítése igen széles körű. Ennek taglalásába itt most nem mehetek bele. Az idevágó névanyag strukturált egésznek tekinthető, amelynek a 'vizes, sáros, mély fekvésű utca, településrész' csupán egyetlen, fogalmilag is jól körülhatárolható területe. Másrészt a vizsgált régióban a *-vár* (ritkábban: *-város*) utótag formailag is sajátos földrajzinév-alakulat, amelyben a névadás egy újabban működő, földrajzilag is megragadható szabályára mutatunk rá. Az efféle sajátos névalakban a megnevezés, megjelölés emocionális igényeinek megvalósulása ragadható meg.

A szóban forgó nevek föltétlenül újabb keletűek, régiókhoz kötődnek. – De legalább ennyire fontos kérdés a névadó közösség, illetőleg a névhordozó társadalmi

csoportok, rétegek kutatása. Hiszen az élő nevek vizsgálata számunkra előírja a nevet alkotó, hordozó és használó ember kutatását is. – A már felgyűjtött hatalmas névanyagnak nyelvföldrajzi-szociolingvisztikai információkkal, újabb adatokkal való kiegészítése nélkülözhetetlenül fontos lenne. Ez a munkálat tovább ösztönözné a felgyűjtött és közzétett névanyagok élőnyelvi feldolgozását. Másfelől éppen ezen a ponton kapcsolódhatna össze az eddiginél mélyebben az élő földrajzi nevek kutatása a területi változatok élőnyelvi vizsgálatával.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az úgynevezett földrajzi köznevek sok esetben olyan szóképzési elemek, amelyek – sajnos – mind a mai napig elkerülték a nyelvgyűjtők figyelmét. Így valójában hiába keressük az olyan táji szóképzési elemeket, mint például *békartható*, *békás*, *békavár*, *szúnyogos*, *szúnyogvár*, *koppláló* 'nyár derekán gyér, hitvány legelő', *csordajárás*, *kutyaszortló* stb.

Terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőségem a címül írt témát gazdagabb nyelvi anyaggal, egyéb összefüggés figyelembevételével tárgyalni. De talán a fentiekből is kiviláglik, hogy a nyelvföldrajzi-szociolingvisztikai szempontok érvényesítésével az élőnév-kutatásnak bátran ki kell lépnie hagyományos keretei közül, érdeklődési körét a névalkotókra, a névhasználókra, sőt a névközvetítőkre is ki kell terjesztenie.

Az élő névanyag csoportnyelvi összetevői, földrajzi vonatkozásai nélkülözhetetlenül fontos információkat rejtenek. Erősíteni kell tehát a névtan és az élőnyelvi kutatások kapcsolatát a társadalmi gyűjtés szintjén is. Hogy félreértés ne essék, a névtani kötetek gyűjtőire, a munkálatok szervezőire, közlétezőire magam is hálás szívvel gondolok. Ám a gyűjtést, feltárást – a lehetőségek szerint – állandó vagy meg-megújuló folyamatnak kell tekintenünk.

SZABÓ GÉZA

Földrajzi nevekből keletkezett családnevek az Őrségben*

Az Őrség semmilyen tekintetben sem egyértelmű tájegység. Terjedelmét, határát is másként vonták meg az egyes kutatók. Ma ismertek például a Történelmi Őrség, a Belső-Őrség és a Külső-Őrség fogalmak. Az "őrségi tartományról" fennmaradt első dicális conscriptio 1548-ból az alábbi községeket sorolja föl: Németújvár tartozéka, Pankasz, Szaknyér, Felsőrákos, Ispánk, Őrszentpéter, Szalafő, Hodos, Kapornak, Bükkalja, Szomoróc, Őrmihályfa, Dávidháza, Senyeháza, Bajánháza, Kápolnásfalu és Szatta (DÖMÖTÖR SÁNDOR, Őrség. Gondolat Kiadó, Bp., 1960. 9). Ez a dokumentum vált a Történelmi Őrség – mint fogalom – alapjává. NEMES-NÉPI ZAKÁL GYÖRGY 1818-ban kelt, ismert leírásában is nagyjából ezeket a

*Az Őrség családnevei című nagyobb lélegzetű tanulmányból. Jelen közlemény folytatása a NÉ. 16. számában.